

УДК 929Грот:1(477.74-21)''1883/1886''(049.32)

О. І. Власова,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології розвитку
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, 01601, Україна
тел. (044) 239-33-33
e-mail: office.chief@univ.net.ua

РОЗДУМИ ПРО ВЕЛИКОГО ПОПЕРЕДНИКА

Напередодні апогею : одеські роки філософа і психолога – професора Миколи Яковича Грота (1883–1886) / В. І. Подшивалкіна, І. В. Голубович, М. О. Подрезова, В. М. Хмарський, О. Є. Музичко ; упоряд.: В. В. Самодурова, О. С. Мурашко ; авт. вступ. ст. І. М. Коваль ; наук. ред. В. М. Хмарський ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. П. Бахчиванжи ; ОНУ імені І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2016. – 454 с. – (Розвиток науки в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова ; вип. : Психологія. Філософія).

Становлення та розвиток сучасних психологічних шкіл в Україні неможливо уявити без великих попередників. Кінець XIX століття був періодом активного розвитку психології у світі, зокрема на нашому вітчизняному просторі. Південь України в цей час був пов'язаний з іменами відомих психологів, зокрема І. М. Сеченова, М. Я. Грота, М. М. Ланге, Г. І. Челпанова та інших. Саме вони в різні роки працювали в одному зі старіших університетів країни – в Одеському, який існує більше ніж півтора століття. Історія викладання психології на півдні нашої країни починається з відкриттям у 1817 р. Рішельєвського лицю, на базі якого у 1865 р. і був заснований перший у регіоні університет, до якого запрошувалися професори з різних університетів колишньої Російської імперії, зокрема психологи.

Колектив співробітників ОНУ імені І. І. Мечникова зробив дуже вдалу спробу подолати недоліки історіографії радянських часів, яка була зорієнтована на пропаганду тільки матеріалістичних наукових ідей, та ввести до історичного наукового простору ім'я видатного вітчизняного філософа та психолога кінця XIX століття Миколи Яковича Грота, який, перш за все, доклав великих зусиль до формування вітчизняного філософсько-психологічного дискурсу та філософсько-психологічної спільноти, сучасних наукових шкіл та інтересу до них з боку громадян країни.

Останні роки різко зростає інтерес до його творчості з боку вчених Києва, Ніжина, Мелітополя, Одеси та інших наукових центрів країни. Одеські науковці, а саме історики, філософи, психологи та бібліографи підготували видання, яке присвячене одеському періоду творчості М. Я. Грота, професійне життя

якого пов'язане з історією трьох вітчизняних університетів: Ніжинського, Київського та Одеського.

Приємно відмітити, що в монографії вперше надруковані матеріали, які зберігаються в архівах міста та Наукової бібліотеки й розкривають творчу лабораторію нашого видатного попередника. Вперше в монографії надруковані листи професора М. Я. Грота до іншого професора університету, засновника першої психологічної лабораторії у Росії, – М. М. Ланге. Сучасним викладачам буде безперечно цікаво ознайомитися з конспектами лекцій з філософії М. Я. Грота, що зберігаються у рукописному вигляді в Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова та вперше представлені в монографії. Заслуговує на особливу увагу те, що також вперше в монографії представлені статті, які були надруковані в одеських газетах тих часів та невідомі широкому загалу. Крім того представлені архівні документи, що пов'язані з історією переїзду М. Я. Грота до Одеси.

Особливістю монографії є те, що в ній вперше висвітлені події та атмосфера, у якій працював М. Я. Грот, що дає можливість побачити багатомірний історичний контекст одеського періоду його творчості. Вперше розкрита суспільна активність М. Я. Грота як члена різних співтовариств та публічного лектора, що висвітлював городянам Одеси сучасні наукові досягнення. Фахівці з психології та філософії зробили спробу виокремити сучасні вектори аналізу творчості М. Я. Грота в контексті сьогодення.

З методологічної точки зору остання чверть XIX століття, коли творив М. Я. Грот, характеризується розгортанням дискусії про можливість використання наукової парадигми, що сформувалася у лоні природничих наук та сприяла їхньому розвитку в гуманітарному знанні, зокрема психології. Через століття, зі зміною наукових парадигм та з формуванням постнеокласичної парадигми, що звертає увагу не стільки на типове, загальне, об'єктивне, але й на унікальне, неповторне, виникає необхідність виявлення історії ідей та підходів, що забезпечували дослідження в іншому ракурсі. Саме звернення до відтоків дискусії задає деякі нові орієнтири для руху вперед. М. Я. Грот був першим, хто звернув увагу на необхідність розвитку «мистецтва пізнання», тобто методології пізнання та сприяв формуванню кола методологічних проблем психології, зокрема питань обмежень використання методів природних наук для вивчення психологічних феноменів, місця психології у системі наук.

Ім'я Миколи Яковича Грота пов'язане також з історією Київського університету Святого Володимира, нині КНУ імені Тараса Шевченка. Саме в стінах цього навчального закладу відбувалися захисти його магістерської та докторської дисертацій. Також у цьому вузі вивчав психологію, здобував освіту і його учень, а потім професор Київського та Московського університетів відомий психолог Г. І. Челпанов.

Особливе значення для усіх поколінь сучасних психологів та філософів набуває ретельно оновлена бібліографія робіт вченого. Безумовно, монографія

є дуже актуальною, виконана на високому науковому рівні, орієнтована як на вітчизняну наукову спільноту, так і на широку публіку, яка небайдужа до історії своєї країни. Немає сумнівів, що ця монографія знайде свого зацікавленого читача та буде сприяти зростанню інтересу молодих дослідників до творчості великих попередників.

Післямова

Перегорнувши останню сторінку видання, зробимо спробу підвести деякі підсумки.

Швидкі зміни у науковому словнику, поява нових понять, за рахунок зміни самої реальності та нових теорій, що роблять спробу її пояснення, приводять до того, що виникають ризики втрати культури читання першоджерел. Але й кумулятивний характер наукового знання та нерівномірність дослідження окремих фрагментів реальності свідчить про те, що відсутність культури звернення до першоджерел може приводити до втрати смислів новітніх пошуків.

Автори зробили спробу з позицій трансдисциплінарності привернути увагу університетського товариства та широкої публіки до імені одного з науковців, який сприяв створенню наукової гуманітарної спільноти на теренах нашої країни. Шанування пам'яті тих, хто формував цю спільноту набуває особливого значення для саморефлексії сучасників.

Особливе значення набуває історичний нарис університетського життя часів М. Я. Грота, що підготовлений випускниками історичного факультету ОНУ доктором історичних наук, професором В. М. Хмарським та кандидатом історичних наук, доцентом О. Є. Музичко. Вони вперше представили особливості організації наукової та педагогічної діяльності в університеті за часів М. Я. Грота, зокрема особливості викладацького та студентського складу ІНУ, організації навчального процесу та процесу прийняття кадрових рішень в університетах тих часів. Показано зміни висвітлення творчості М. Я. Грота в ювілейних виданнях університету. Крім того, опубліковані документи з Одеського обласного архіву, що пов'язані з рекомендаціями переведення М. Я. Грота в Одесу, які вперше представлені в цій монографії завдяки зусиллям істориків університету. Історичний нарис дозволив показати особливості організації наукової та педагогічної діяльності в університеті за часів М. Я. Грота.

Слід підкреслити, що Наукова бібліотека університету є скарбницею, яка зберігає реліквії, що прославляють університет та місто. Завдяки зусиллям співробітників Наукової бібліотеки та під керівництвом її директора М. О. Подрезової, в монографії вперше представлені матеріали виступів М. Я. Грота, що були надруковані в одеській місцевій пресі, а також текст лекції М. Я. Грота, яка була прочитана ним для студентів ІНУ як частиночка тієї епохи, що не втрачає свого значення дотепер. Саме представлення публіці цих скарбів та їх переосмислення стає вимогою сьогодення. В монографії надається нова де-

тальна бібліографія робіт М. Я. Грота, що представлені у бібліотеках вищих навчальних закладів Одеси, Харкова та інших.

У розділі, що підготовлений М. О. Подрезовою, вперше своє відображення знайшли зв'язки університету з містом. Історія перебування М. Я. Грота в Одесі дозволила висвітлити інтерес громадськості до вчених університету та їхньої діяльності. Показано, що публічні виступи вчених зіграли особливу роль у залученні місцевих жителів, зокрема жінок, до результатів наукових досліджень учених ІНУ. Вона робить висновок про важливість активної діяльності професора М. Я. Грота як популяризатора наукових знань в Одесі, публічні лекції, доповіді, семінари та практичні заняття якого широко обговорювалися в одеській пресі. Обсяг публікацій в місцевих виданнях, присвячених вченому, свідчить про жвавий інтерес публіки до його наукових поглядів, які не залишили байдужими одеських слухачів. Показана громадська активність ученого та його жінки у період їхнього перебування в Одесі та особлива роль М. Я. Грота у залученні до філософії та психології молоді.

У третьому розділі доктор філософських наук, професор, випускниця історичного факультету ОНУ І. В. Голубович показала, що саме одеський період був для М. Я. Грота переламним з точки зору глибинної еволюції його філософсько-світоглядних поглядів. Роки, що були проведені ним в Одесі, проходять під знаком відходу від позитивізму та повернення до метафізики. М. Грот своїми роботами цього періоду поповнює сучасний поняттєвий словник важливими когнітивними метафорами: «підсумкова наука» (філософія, яка має надлишкові інтеграційні, синтезуючі чи енциклопедичні претензії), «перегородкова наука» (тенденції самоізоляції конкретних наук). І для філософії в тому образі, який він хотів би бачити, вчений знаходить змістовну назву – «позанаукова філософія» (внеаучная). Саме така філософія відповідає базовій потребі людського розуму – створювати всеохоплюючі світоглядні синтези, саме така філософія є дуже близькою до мистецтва, і саме така філософія має право на існування у майбутній реформованій структурі «організму науки». Така думка червоною ниткою проходить крізь більшість праць вченого, створених у одеський період.

В монографії показано, що специфіка «проективного мислення» М. Я. Грота, яка характеризує його як глибокого та цілісного філософа, полягає в тому, що його проект реформи науки та філософії має сувору архітектоніку, він є обґрунтованим на всіх рівнях буття – на онтологічному (устрій Всесвіту), гносеологічному (закони та принципи мислення і психічної діяльності), на соціальному, етичному, і далі на самому практичному, «праксистичному» – організаційно-діяльнісному. Його світосприйняттю властива гомологія надемпіричного, надчуттєвого буття та емпіричного, повсякденного існування, сутнісна інваріантність надіндивідуальних структур та унікального конкретного життєвого проекту. На її думку, у власному «життєвому проекті» М. Грота втілюється античний ідеал філософського життя, єдність Слова (logos) і Діла

(ergon), коли найкращим аргументом істинності філософського вчення є відповідний цьому спосіб життя.

В останньому розділі доктор соціологічних наук, професор В. І. Подшивалкіна, випускниця психологічного факультету Санкт-Петербурзького університету, висвітлила методологічні проблеми психологічної науки, які були поставлені М. Я. Гротом і які набули особливого значення в наші часи. Перш за все, йдеться про виділення М. Я. Гротом методології як теорії мистецтва пізнання, його ґрунтовного аналізу понять зовнішнього та внутрішнього досвіду, питань відносин теорії та практики в світі формування так званої психотехнічної теорії, аналіз особливостей вивчення психологічних феноменів та обмежень для використання у психології методів, які сприяли успіхам природничих наук. Крім того показана генеза ставлення до творчості М. Я. Грота в історії психології різних авторів. Розкрита роль Миколи Яковича у становленні вітчизняного професійного психологічного товариства та його роль у формуванні психологічної школи в Одеському національному університеті.